

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT¹

Az 1944-es deportálások és a nyilas puccs helye a kommunista emlékezetpolitikában a népbírószági perek tükrében

The Place of the 1944 Deportations and the Arrow Cross Coup in Communist Politics of Memory as Reflected in the People's Tribunal Trials

Absztrakt

Ez a tanulmány néhány népbírószági per és népügyészszégi eljárás kapcsán mutatja be a kommunista múltértelmezés holokauszttal kapcsolatos torzításait, narratív manipulációit. Megvizsgáljuk a magyar közigazgatás, a kápók, a „keretlegények”, illetve a zsidó tanácsok tagjainak pereit. Ez nem azt jelenti, hogy párhuzamot lehet vonni egy üldözött zsidó és egy magyar közszolga helyzete között, hanem hogy a kommunista diktatúra elnyomó gépezetébe bárki bekerülhetett, származás és vallás nem számított: ilyen értelemben a szovjet típusú elnyomás az egyenlősítés tételét maradéktalanul megvalósította. A tanulmány alapján megállapítható, hogy a népbírószágok története további alapkutatást igényel, hiszen az országszerte megtartott több tízezer pernek mindössze a töredékét dolgozták fel. A perek kvantitatív és kvalitatív elemzése is várat magára. Szintúgy szükséges elemezni az egyes perek mögött álló motivációkat – „mezei” büntetőeljárás, politikai ok, esetleg egyéni leszámolás, bosszú. Nem lebecsülve az eddigi kutatási eredményeket, rögzítendő, hogy ezek a feladatok továbbra is a magyar történettudomány adósságai.

Kulcsszavak: népbírószág, emlékezetpolitika, holokauszt, kommunizmus, jogtörténet

Abstract

This study examines the distortions and narrative manipulations of the Holocaust in the Communist interpretation of the past through the lens of selected people's tribunal trials and proceedings by the people's prosecutors. It explores the trials of members of the Hungarian civil administration, kapos, „keretlegények” (guards of unarmed labour servicemen), and members of the Jewish councils. This does not imply an equivalence between the situation of a persecuted Jew and that of a Hungarian civil servant, but rather that anyone—regardless of origin or religion—could become entangled in the repressive machinery of the

¹ Főszerkesztő, *Corvinák* folyóirat.

Communist dictatorship. In this sense, Soviet-style repression fully realised the principle of total equalisation. The study concludes that the history of the people's tribunals requires further research, as only a fraction of the tens of thousands of trials held across the country have been examined. Both the quantitative and qualitative analyses of these trials remain important tasks. It is also necessary to analyse the motivations behind individual trials—whether they were ordinary criminal proceedings, politically driven, or acts of personal revenge. Without underestimating existing research, it must be stated that these tasks remain significant debts of Hungarian historiography.

Keywords: people's tribunal, politics of memory, holocaust, communism, history of law

A holokauszta a kezdetektől fogva fontos szerepet játszott a kommunista emlékezetpolitikában, természetesen a saját narratív elfogultságaival, egy totalitárius diktatúra politikai igényeinek megfelelően, és soha nem azzal az őszinte igénnyel, hogy ápolja a holokauszta zsidó áldozatainak emlékét.² A '44-es deportálások még meg sem kezdődtek, amikor Rákosi Mátyás már meghatározta a fő irányvonalat egy szovjetunióbeli, 1943. szeptemberi cikkében, melynek címe *Horthy felelős!* volt. A szöveg a holokauszta addigi magyarországi vagy magyar vonatkozású eseményeit – név szerint a munkaszolgálat során történt egyéni atrocitásokat, kivégzéseket – aggatta közvetlenül a kormányzó nyakába: „Ki felelős mindezt? A válasz csak egy lehet: *Horthy!*”

Itt szükséges leszögezni, hogy természetesen a fő szerep a '44-es deportálásokban a magyar közigazgatás kollaboráns tagjaié volt – igaz ez még akkor is, ha magát a gyilkolást németek végezték el Auschwitzban. Horthy Miklós személye és döntései is releváns és fontos kutatási téma, de egy vidéki közszolga napi cselekvését a kormányzó nyilatkozatai (vagy azoknak hiánya) a német megszállást követően nyilván mérsékelten befolyásolta. A holokauszta alatt valós, súlyos és megrázó atrocitások történtek Magyarországon: a probléma nem a korabeli, kollaboráns magyar állam felelősségének pedzegetésével volt, hanem a politikai célú torzításokkal, a narratív berögzülésekkel és a valós tények elferdítésével. Ennek kapcsán látni kell, hogy a második világháború emlékezetével kapcsolatos torzítások döntő többsége a népügyészségi és népbíróági eljárásokhoz volt köthető. A lapok ezeket a történeteket

² Fritz 2012.

vették át, és napjaink történészei is jelentős részben az Arcanumon egy kattintással elérhető sajtótudósításokból dolgoznak.

A második világháborút követő Magyarországon egy korabeli sajtóorgánum szerint „izzott a levegő a múlt rendszer felelőseinek bitóra vonására”.³ 1945 és 1949 között több mint ötvenezer népbíróági per zajlott magyar vádlottak ellen, nem számítva a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai eljárásokat. A népbíróságok visszamenőleges hatállyal is ítéeltek, és olyan, korábban nem ismert fogalmakat vezettek be a magyar jogba, mint a „népellenes” bűntett. A 81/1945. ME rendelet a népbíráskodásról népellenes bűnként határozta meg az egyén vagy a magyar nép érdekeit, szabadságát vagy biztonságát sértő cselekedeteket. A politika kétségtől szempont volt az ítéletek meghozatalában: példának okáért a kigazda delegáltak általában az enyhébb ítéletek mellett érveltek,⁴ míg egyes népügyészek vagy népbírák komplett politikai beszédeket tartottak a tárgyalások során. Ágoston Pál miskolci népügyész – maga is a munkaszolgálat túlélője – nem kerte 1945. szeptemberi interjújában, amikor azt írta: „a népügyésznek nem csak jogásznak, hanem politikusnak is kell lennie. Lehet valaki kitűnő jogász és jó államügyész, aki politikától mentesen foglalkozik a bűnügyekkel, de ugyanez nem lehet jó népügyész. Nem csak a demokratikus kormányrendszer politikai szempontjait, de még a hullámzó napi eseményeket is állandóan figyelemmel kell kísérnie és bele kell vennie, mint érveket és szempontokat a tárgyalásba, mert kifejezésre kell juttatnia a demokratikus politika követelményeit. A népügyésznek a megsértett népet kell képviselnie, a megsértett nép jogos felháborodásának kell hangot adnia. [...] Szinte a durvaságig menő hangot kell megütnie, különösen a magasabb értelmiséggel rendelkező, vezető cselekményekkel vádlottakkal szemben”.⁵

³ *Népbíróági Közlöny*, 1946. február 20., 1.

⁴ Pető 2007, 335–349, itt 339.

⁵ *Szabad Magyarország*, 1945. szeptember 2., 5.

Problémák az eljárásokkal

A népbíróságok nagy eredményfelmutatási igyekezetükben, ideológiai elfogultságukban vagy amatőrizmusukban számos hibát, sőt, törvényt sértést vétettek az eljárások során. Beszédes például Weisz Vilmos kápo népbírósi pere, ahol 1949 áprilisában két lengyel születésű bécsi lakos, Koloman Gertler és Jakov Preiss tolmács segítségével, németül tettek terhelő vallomást. A két tanú kíméletlen szavakkal ítélte el Weisz. Gertler szerint „száz SS-katonának nem szárad annyi a lelkén, mint a vádlottnak”, Preiss szerint pedig a „vádlott rosszabb volt, mint az SS, kápo volt, és ütötte az embereket, ami [sic!] csak a kezébe került”.⁶ Őket követően viszont nem egy deportált, hanem Alexander Ödön népügyész – maga is muszos túlélő, később az állambiztonság ügynöke⁷ – szólalt fel. Mint elmondta, az előző nap a két tanú még nála járt, mint soros népügyésznél. A következőképpen fogalmazott: Preiss „akkor azt mondotta nekem, hogy vádlott tevékenységével kapcsolatban semmit sem tud”.⁸ Gertler elmondta a tárgyaláson, hogy őt és társát egy budapesti kávézóban vette rá a tárgyalás hallgatóságában jelen lévő Fischmann Ármin és Bihari József, hogy tegyenek vallomást.⁹ Utóbbiak közül Bihari szinte bizonyosan azonos egy kommunista háttérszervezet, a Munkaszolgálatosok Országos Antifasiszta Szövetségének oszlopos tagjával, a későbbi egri párttaggal. A két tanú vallomását ki is zárták a tárgyalásból.

A tény, hogy egyes eljárások látványosan koncepciózus alapon nyugodtak, arra ösztököltek másokat, hogy a tárgyalások során az egész pert kirakatpernek minősítsék. Sánta Miklós karcagi polgármester a népbíróságnak szóló beadványában azt írta, hogy „a vád olyan általánosságban nyilatkozik, hogy ezen az alapon minden köztisztviselőt, aki nagyobb arányú hanyagságot és mulasztást nem tanúsított, kivétel nélkül el lehetne ítélni”.¹⁰ Ebben nem volt igaza: számos közigazgatási tisztviselőt felmentettek, és akik eleve lemondtak, azokat csupán az

⁶ BFL VII.5.e.1949.23534. 71–72.

⁷ Holokauszt Emlékközpont 2013; Centropa Archive 2025.

⁸ BFL VII.5.e.1949.23534. 73.

⁹ Uo. 72.

¹⁰ BFL XXV.1.a.1946.5126. 280.

esetek apró részében ítélték el. A Bács-Bodrog vármegyei kollaboráns főispán, Piukovich József tárgyalása során arról beszélt, hogy „a népbíróság gyakorlata nem az igazság megállapítása, hanem a kollektív megtorlás”, ám szavainak értékét csorbította, hogy személyében az egyik leglelkesebb németbérenc állt bíróság előtt.¹¹ Azonban Horváth György kassai rendőrkapitány védője, Méhes Géza a legkimunkáltabb hasonszörű apológiával hozakodott elő: mint érvelt, igazságtalan, hogy védence „kollektíve felel, mert egyik oszlopa volt az 1944-es rendszernek”, „egyszerűen csak azért, mert ott volt”. Természetesen nem volt igaz, hogy egy rendőrkapitány a deportálások epicentrumában „egyszerűen csak ott volt”, ám érdekes ellentmondásra mutatott rá Méhes, mikor feltette a kérdést: „Hogyan lehet ez indok, amikor a kollektív felelősség elismerésétől valamennyien irtózunk a zsidókérdés kollektív megoldása óta?”¹²

Bár a magyarországi perekben nem volt tapasztalható általános ítélezés a közszolgák felett, de a pereknek igenis volt egy határozott németellenes éle. Zimmermann Lajosra, a Zsidókérdést Kutató Intézet tagjára csak úgy utalt egy népbüvészési összefoglaló, hogy „közismert sváb”.¹³ Lator Gézának – Antal István miniszterelnöki irodavezetőjének – ítéletében méltatta őt a népbíróság, amiért a német származású egyéneket megkísérelte „kipusztítani a közhivatalokból”. „Fajvédő volt a szó legideálisabb értelmében” – hangzott a groteszk felmentés. Abszurd tény, hogy a zsidókat bűjtató Latort embermentése helyett faji alapú németellenességéért dicsérte meg a népbíróság.¹⁴ Hasonlóan meghökcentő, hogy Méhely Lajos fajvédő tudós védője Méhely svábellenes rasszizmusról írt cikkeinek bizonyítékként való beszerzését kérte, bizonyítandó védencének „izzó németgyűlöletét”.¹⁵ Az uszításnak azonban a népbírósági eljárások lefolyását figyelemmel kísérő *Népbírósági Közlöny* még nyíltabban adott teret. A német megszállás alatti időszakot a lap *Sváb világ* című rovatában dolgozta fel,¹⁶ de volt, ahol egyszerűen

11 BFL XXV.1.a.1945.3573. 111.

12 BFL XXV.1.a.1946.197. 236.

13 BFL XXV.1.a.1945.1949. 20.

14 BFL XXV.1.a.1945.395. 54–55.

15 BFL VII.5.e.1950.235. 58, 80.

16 *Népbírósági Közlöny*, 1946. február 23., 6.

csak „500 ezer hazaáruló sváb”-ról írt a Volksbund kapcsán.¹⁷ Máshol a lap fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a honvédelmi minisztérium dolgozóinak (ellenőrizhetetlen adatok szerint) 40 százaléka sváb volt.¹⁸ A lap 1946 októberétől *Ítélet* néven jelent meg, s ugyan a népbírószági eljárások ritkulásával a szerelmi pletykák és a bulvár is teret kapott az orgánum hasábjain, a németellenesség csak fokozódott: a *Sváb világ* című rovat helyére a *Gyilkosok népe* került.¹⁹

Ahogy az eljárások is komoly eltéréseket mutattak országszerte, úgy az ítéletek is. Valami kétségkívül megvalósult az első népbírószági rendeletet előkészítő Réczei László jogász aggályából, aki így fogalmazott: „attól félek [...], az lesz, hogy ugyanazért a bűncselekményért, amiért valaki Battonyán 30 napot kap, Székesfehérváron halálra ítélik”.²⁰ Pohl Sándor kassai polgármester a teljes magyar zsidóság deportálásának felügyeléséért – hiszen szinte minden vonat Kassán haladt át! – egy évet kapott.²¹ Míg a koncentrációs táborok egyes magyar (pontosabban: német identitású, német származású magyar állampolgárok) őrei néhány évvel megúszták, voltak olyan kápók, akiket első fokon halálra ítélték, és csak kegyelemmel kaptak életfogytiglanit.²²

A koncepciózus ítéletek bizonyos esetekben sajnos az egyébként nyilvánvalóan bűnös egyének esetében is hiteltelenítették a népbírószágok eljárását. Hajnácskőy László csendőr ezredes, a pécsi csendőrkerület vezetője egyike volt a magyar holokauszt legszélsőségesebb hajtóelemeinek: nem csupán szervilis volt, de saját indíttatásból deportáltatta a déli határsáv zsidóságát, megfenyegette akadékoskodó alkalmazottait, szóbeli utasítást adott a zsidók kínzására, majd részt vett a nyilas-hungarista hatalomra kerülésben is, ráadásul a fentieket szinte teljes egészében be is vallotta. A népbírószágnak elég lett volna megállapítani a tényeket, ám nem tudták megállni, hogy ne mondjanak ítéletet az egész „ellenforradalmi” korszak felett. A Sztójay-kormányt a korábbi kormányokkal, illetve a Szálasi-rendszerrel összemosó ítélet szerint

¹⁷ *Népbírószági Közlöny*, 1945. december 15., 7.

¹⁸ *Népbírószági Közlöny*, 1946. február 23., 7.

¹⁹ *Ítélet*, 1947. január 16., 15.

²⁰ Zinner–Róna 1986, 1:56.

²¹ BFL XXV.2.b.1949.80742. 20.

²² BFL XXV.1.a. 2372/1945.

Hajnácskőy „15 éven át követte el bűncselekményeit”.²³ A megannyi lehetséges indoklás közül ez éppenséggel nem volt igaz. Toldy Árpádnak, aki Sztójay alatt lett székesfehérvári főispán, hasonlóan számos dolgot fel lehetett róni, ám azt, hogy „a Fejérmegyei Napló Kft. létrehozásával nagymértékben elősegítette a Szálasi-féle puccs sikerét”, bizonyosan nem.²⁴

Hajnácskőy esetében egyértelmű volt, hogy a teljes Horthy-rendszert össze akarták mosni az annak részét már csak vitathatóan képező Sztójay-időszakkal és a hozzá határozottan nem tartozó Szálasi-érával is. A népbíróságok ezért kapva kaptak az olyan figurákon, mint a fehérterrorban, majd a nyilas kormányban is részt vevő Kovarcz Emil: az 1919-től 1945-ig tartó kontinuitás bizonyításának tökéletes alanyai voltak ők.²⁵ Ahogyan Marosán György néppügyész mondta a Szálasi-perben: „Az út [...] egyenes, állítom, Horthytól Sztójayn keresztül Szálasiig”, „[Horthy] gyermekei ülnek itt a vádlottak padján”.²⁶ A koncepciózusság beszédes tanúi a népbíróság belső iratai: egy ügyészszégi megjegyzés szerint a propagandaminisztérium perbe fogott alkalmazottjának „még társai is lehetnek, akiket fel kell göngyölíteni, máskülönben észrevétlen karmaiban maradunk a fasiszta reakciónak”. Igen nyílt beismerése volt ez a ténynek, miszerint a népbíróság nem az igazságot akarta megismerni, hanem a közéletet akarta megtisztítani.²⁷ Óriás Oszkár nógrádi rendőr népbírószági ügyével kapcsolatban el is hangzott, hogy „a vádlottak padján csak egy fiatal rendőrfogalmazó foglal helyet, de *láthatatlanul mellette ül egy egész rendszer*”.²⁸ Egyesek azonban még ennél is jobban elragadtatták magukat. Az erdélyi cionista aktivistából népbíróvá avanszált Dán Dezső még a revízió során visszanyert területek újbóli elvesztését is Endre László és Baky László államtitkárok fejére olvasta: „Önök felelősek ezért, hogy az ország így néz ki ma.” Igaz, Dán a vádlottak bűnlistáját meglehetősen tág kontextusban értelmezte:

²³ BFL XXV.1.a.1946.2218. 18.

²⁴ BFL XXV.2.b.1949.85100. 13.

²⁵ BFL XXV.1.a.1946.1494. 6.

²⁶ Szerencsés 2009, 337.

²⁷ BFL XXV.1.a.1945.395. 4.

²⁸ *Népbírószági Közlöny*, 1946. június 8., 11. (kiemelés az eredetiben).

„Mindenért Önök és az Önök szelleme felelős.”²⁹ Endre és Baky bűnlajstroma hosszú volt, de hogy „mindenért” ők feleltek volna, talán mégiscsak túlzás.

A szuverenitás kérdése

Azzal kapcsolatban is igen eltérők voltak a népbírósi gyakorlatok, hogy mikor szűnt meg Magyarország szuverenitása – mondhatni, a történeti értékelést az adott per igényeihez igazították.³⁰ A Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) szerint a nyilas hatalomátvétel „erőszakos úton és a jogfolytonosság megszakításával jött létre”, és így a vádlottakat nem illeti meg az 1848. évi III. törvénycikkben kifejtett, minisztereknek járó különleges eljárás. A NOT lényegében arra jutott, hogy Magyarország szuverenitása október 15-én szűnt meg, és a nyilas kormányban miniszteri állást vállalni bűncselekmény volt.³¹ Mindez akár konzekvens álláspont is lehetett volna, ám Endre Lászlónak már éppen azt rótták fel, hogy miért vállalt szerepet a kormányban, mikor Magyarországon március 19-e után „gauszerű állapotok uralkodtak”. A *Gau* a meghódított náci területekre használt kifejezés volt, azaz a népbíróság ebben a perben már határozottan német vazallus államnak minősítette Magyarországot.³² Horváth György kassai rendőrkapitányt hasonlóan azért ítéltek el, mert bár utasítást kapott a deportálások felügyelésére a belügytől, ám „rendelkezése akkor is jogilag érvénytelen lett volna, mert 1944. március 19. napján az ország szuverenitását elvesztette, a Sztójay kormányt a kormányzó kényszer hatása alatt nevezte ki”, „a zsidók elleni agressziók német nyomás hatása alatt történtek, tehát nélkülözték a nép szabad elhatározásának megnyilvánulását, és így közjogilag érvénytelenek [voltak]”.³³ A népbíróságok történelmi értelmezésében tehát az ország hol szuverén volt március 19-e után, hol pedig vazallus állam – attól függően, hogy éppen ki ült a vádlottak padján.

²⁹ Karsai–Molnár 1994, 111. (kiemelés V. L. B.)

³⁰ Máthé 2019, 30; Máthé 2024, 10.

³¹ *Népbírósi Közlöny*, 1946. július 19., 3.

³² Karsai–Molnár 1994, 77.

³³ BFL XXV.1.a.1946.197. 4.

A vádlottak esetében természetesen kétélű fegyver volt azzal érvelni, hogy az ország elvesztette szuverenitását március 19-e után. Horváth Ödön, aki 1944 áprilisától kecskeméti főispán volt, érthetetlen módon maga vallotta azt a népbíróság előtt, hogy márciustól „bábkormány” működött az országban. Arra a logikus kérdésre, miszerint akkor mégis milyen okból vállalta el új állását, a jelek szerint nem reflektált.³⁴ Ennek azonban a komplett antitézise is elhangzott. Hain Péter, a politikai rendőrség németekkel napi szinten együttműködő vezetője a következőt vallotta: „annak ellenére, hogy a március 19-i napokban tudomásom volt arról, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét a németek őrizetbe vették, és hogy német rendőrtisztek a magyar rendőrség vezetőit magukhoz rendelték, *nem voltam tisztában avval, hogy a németek megszállották Magyarországot*, és elvállaltam a magyar politikai rendőrség vezetését.”³⁵ Hain minden bizonnyal arra jutott, hogy ha teljesen naivnak tette magát, akkor cselekedetei nem számítanak majd kollaborációnak. A népbíróság 1946 májusában halálra ítélte, és egy hónappal később kivégezték. Bizonyos esetekben azonban az egész szuverenitás problémakört félretették. Benczúr-Ürmössy Gábor a Belügyminisztérium Polgári Védelmi Osztályának vezetője volt március 19-e előtt, és a német megszállást követően felmentését kérte. Ez azonban az igazolóbizottságot vajmi kevésbé érdekelte: „[Bár] a Sztójay-rendszerrel elmentéses véleményen volt, de ez nem jelenti, hogy demokratikus felfogású egyén lett volna, hiszen az 1944. március 19-e előtti kormány tagjainak egy része is szemben állott a Sztójay- és Szálasi-társasággal, mégsem állítható, hogy háborús felelősségük ezáltal bárminemű korlátozást szenvedne.” Benczúr-Ürmössyt internálták.³⁶

Közzolgák perei

A védekező stratégiákat a következőképpen foglalhatjuk össze: a közigazgatás képviselői szerint csupán utasításokat követtek, mint ahogyan a német megszállás előtt is szokás volt, illetve erőszakos nyomás

³⁴ Végső 2014, 449.

³⁵ BFL XXV.1.a.1946.841. 198. (Kiemelés – V. L. B.)

³⁶ BFL XVII.1709.1945. 219a. 3.

alatt álltak vagy a kollaboráns kormány, vagy a németek részéről. A leggyakoribb a „parancsra cselekedtem” típusú érv volt. Így Sánta Miklós karcagi polgármester: „Mint polgármester, utasítást kaptam, és azt teljesítettem.”³⁷ Horváth György kassai rendőrkapitány hasonlóan azzal védekezett, hogy „ő igyekezett a kapott parancsokat 100 százalékgig teljesíteni, de ezen túlmenően nem intézkedett”.³⁸ Volt, aki egyenesen azt állította, hogy „akarat nélküli báb volt felettesei kezében”.³⁹ Az effajta védekezést a népbíróságok általában nem fogadták el – mint látni fogjuk, elsősorban az ország szuverenitásának megszűntével, s így a parancsok illegitim mivoltával érveltek –, ám néhány esetben teret adtak a mentségnek. Horváth György védője még annyi kitélt tett, hogy „a németek döntöttek, és a magyarok engedelmeskedtek”,⁴⁰ igen egyértelmű volt azonban a *Népbírósi Közlöny* 1946. április 13-i, a népbírósi gyakorlatot bemutató cikkének címe: „Magyar alezredes nem mentheti magát a német hadnagytól kapott paranccsal”.⁴¹ A Paksy-Kiss Tibor csendőr ezredes ügyében hozott ítélet ki is tért arra, hogy ha elfogadná a bíróság, hogy a végrehajtó felsőbb utasításra cselekedett, „az azt jelentené, hogy ezen embertelen büntettekért esetleg csak Hitler és vezérkara volna felelőssé tehető, holott kétségtelen, hogy a magas állású végrehajtó szervek gerinctelen magatartása nagyban megkönnyítette ezen az emberi történelemben szinte páratlanul álló bűncselekménysorozat zavartalan lebonyolítását.”⁴²

A „parancsot követtem” típusú érvelésnek egy válfaja volt a „mindig is ezt csináltam” kezdetű magyarázkodás. Maros Antal főszolgabíró kijelentette, hogy „a belügyminisztérium utasításait mindég végrehajtottam”.⁴³ Mattyasovszky Kamill főszolgabíró sajátos módon azt fejtegette, hogy már a német megszállás előtt is internáltatott: „Az internálásokkal kapcsolatban kértem, volt-e az országban olyan rendőrhatalóság, amelyik az elmúlt 25 év alatt senkit sem internált volna?”⁴⁴ Nem való-

³⁷ BFL XXV.1.a.1946.5126. 167.

³⁸ BFL XXV.1.a.1946.197. 10.

³⁹ BFL VII.5.e.1950.2021. 76.

⁴⁰ BFL XXV 1 a 1946 197. 241.

⁴¹ *Népbírósi Közlöny*, 1946. április 13., 6.

⁴² BFL XXV.2.b.1949.83053. 5.

⁴³ BFL XXV.2.b.1947.9834. 21

⁴⁴ BFL XXV.1.b.1946.1045. 7.

színű, hogy a baloldaliak internálásának német megszállás előtti gyakorlata meglágyította volna a népbírák szívét. Marsall Ferenc főszolgabíró azzal érvelt, hogy Márky Barna békési alispán minden utasítását végre kellett hajtania: „Beismerem azt, hogy a vármegye alispánja részéről kiadott rendelkezéseket a leggondosabban és feltétlenül végrehajtottam. Azt, hogy az alispán által kiadott rendelkezés népellenes vagy sem, nem tettem és nem tehettem bírálat tárgyává. Egyszerűen végrehajtottam a rendelkezéseket.”⁴⁵ Az igazság azonban az, hogy Marsall a hátra maradt zsidók deportálásáért is kezeskedett – hogy ebben nem járt sikerrel, az nem rajta múlt.

Kevés eset mutatja szemléletesebben a népbíróági perek elfogultságát, mint a zsidó származású „kollaboránsokkal” szembeni egyes perek. A perekből jól megmutatkozik a kommunista emlékezetpolitika torzító jellege, a későbbi hidegháborús narratívába jól illeszkedő „anticionista” vonal, mely már az átmenet éveiben is megjelent. A kommunisták hamar rájöttek, hogy a zsidó tanácsok ideális célpontjai lehetnek a figyelemelterelő, széles nyilvánosság előtt zajló koncepciós pereknek. Egyeseket „csak” megszorongatott a rendszer, majd eleresztette őket. 1945 júniusában aktát nyitottak Antl Ödön kispalota politikus, volt kaposvári zsidótanácselnök ügyében a helyi népügyészségen, ahol azt próbálták bizonyítani, hogy Németországba is szállító fakeskedőként vezető állásban járult hozzá Magyarország háborúba sodródásához – ezért akár halálbüntetés is járhatott volna, de az ügyet végül elengedték. Antl nem várta ki, hogy később leporolják-e aktáját, 1950 környékén emigrált. Vajda Ármint, a gyöngyösi zsidó tanács volt elnökét, korábban status quo hitközségi elnököt 1946 februárjában kizárta sorából a Munkaszolgálatos Szövetség, mert nyilvánosan kritizálta a kommunisták helyi korrupcióját. Vajda nem értett a jelzésből, ezért egy évvel később az *Igaz Szó* fenyegette meg: „vaj van a fején”, „úgy hírlík, rövidesen felelősségre is vonják”, bár a jelek szerint ez nem történt meg.⁴⁶ Müller Rezsővel, a fővárosi zsidó tanács lakásosztályának vezetőjével szemben 1948 nyarán zajlott népügyészségi nyomozás, melyet végül vádemelés nélkül lezártak.⁴⁷

⁴⁵ Czégé 2014, 117–132, itt 125.

⁴⁶ *Igaz Szó*, 1947. április 5., 6.

⁴⁷ BFL XXV.2.b.221.1949.

Zsidókkal szembeni eljárások, „kollaboráns”-perek

Szaftos per ígéretével kecsegtethetett, amikor Stern Samu, a budapesti Zsidó Tanács volt elnökének ügyében népügyészségi eljárás indult: egy kommunista szakszervezeti vezető, Elek András feljelentését követően 1945. május 22-én nyomozást rendelt el Egri László népügyész „Stern Samu és a magyarországi Zsidó Tanács vezetősége” ellen, és ezt már csak 1948 augusztusában, két évvel Stern halála után zárták le.⁴⁸ Egy 1945. novemberi hír szerint – a lapok „spekulánsok” rovatában – házkutatást tartottak Stern Samu és Wilhelm Károly volt tanácsstagok lakásán, állítólag 125 Napóleon-aranyat, négy Mária Terézia-aranytalért és valutát – több száz dollárt és fontot – foglalva le tőlük. A hírek szerint Wilhelmet le is tartóztatták. A *Szabad Nép* nem is felejtette el tisztázni, hogy a vagyont „a nyilasokkal összejátszó” zsidó tanács tagjainál lelték fel, akik „csak a dúsgazdag zsidókon” segítettek – implikálva, honnan származhatnak az összegek.⁴⁹ A *Szabad Nép*ben Betlen Oszkár – keményvonalas párttag, lapszerkesztő, Auschwitz túlélője – adta meg a letartóztatás körítését: a zsidó tanács tagjai „a nyilas uralmat kiszolgál[ták]”. Két fajta zsidó van, a „gerinces” dolgozó és a „gerinctelen”. Utóbbiak számára „semmilyen átélt szenvedés nem jelenthet menlevelet”, *„ezekkel végezni kell és végezni fogunk”*.⁵⁰ A rendszerhű *Ludas Matyi* pedig kétértelmű karikatúrát közölt, mely szerint „akasztófa” kéne a zsidó ruhákat lopó Sternnek. A következő, decemberi számban lehozták Stern álhelyreigazítási-kérelmét: az ál-Stern („németül SS”) közölte, hogy csak aranyat és órát lopott, de ruhát nem. „Soraim közlését kérve, vagyok deportálásukra mindig kész hívük” – zárult a levél.⁵¹ Az idős és beteg Stern nem élhette meg a hajsza kulminálását, 1946. június 8-án, 72 évesen elhunyt. Végrendeletében csendes temetést kért a nyilvánosság kizárásával, hitközségi szereplők jelenléte nél-

⁴⁸ BFL XXV.2.b.1947.7367.

⁴⁹ *Szabad Föld*, 1945. november 25., 2; *Szabad Nép*, 1945. november 18., 5.

⁵⁰ *Szabad Nép*, 1945. november 18., 4. Kiemelés az eredetiben.

⁵¹ *Ludas Matyi*, 1945. november 25. és december 2. A lap egy 1946-os száma utalt rá, hogy Stern tényleg beperelte a lapot, de nem világos, hogy az újság viccelődött-e. *Ludas Matyi*, 1946. május 2., 3.

kül.⁵² Stern természetes halála megfosztotta a kommunistákat egy tökéletes bűnbaktól, ám ezek csak háttérzajt jelentettek a „legek-legének”, Berend Béla rabbi és fővárosi zsidótanács tag népbíróági perének.

Berendet 1945. április 27-én tartóztatták le Sátoraljaújhelyen, ahol második feleségével, Windt Klára Ilonával és újszülött, egyhetes kislányával tartózkodott.⁵³ Ekkor hivatalosan még egy hónap sem telt el Magyarország szovjet megszállása óta. Olyan neves háborús bűnösök, mint Szálasi Ferenc, ekkor még bőven szökésben voltak. Ezzel kezdődött meg Berend 735 napos pokoljárása, mely kétségtávol a legnagyobb figyelmet kapott zsidóval szembeni koncepciós népbíróági per volt a második világháború után Magyarországon. A rabbi május 8-án, 11-én, 12-én és június 6-án négy vallomást tett a budapesti PRO-n – Politikai Rendészeti Osztály, Péter Gábor vezetése alatt álló, kommunista dominanciájú erőszakszerv –, ezekben lényegében mindent bevallott: hogy kiadta a szigetvári zsidók vagyonát a csendőröknek; hogy feljelentette a fővárosi Zsidó Tanács lényegében összes tagját; hogy nőket erőszakolt meg; illetve, hogy ő maga is megdézsmálta a zsidó vagyont.⁵⁴ Hores Ilona, a Szent István körút 2. számú nyilasház gépírónöje állította, hogy emlékszik Berendre, aki zsidókat jelentett fel a nyilasoknak; szembeállításukkor Berend elismerte, hogy ez igaz volt.⁵⁵ A népbíróágon tett vallomása és emlékirata szerint a rabbit gumibottal verték a PRO-n.⁵⁶

A zsidó vezetéssel szemben voltaképpen már korábban is nyomozott az állambiztonság. Egy PRO-összefoglaló szerint nem csak Berend, de „társai”, a zsidó tanács vezetői és Kasztner Rezső, illetve cionista kollégái ellen is igyekeztek adatokat gyűjteni. Kezdetben láthatóan kiemelkedő szerepet szántak Szalkai Ernőnek és a gettórendőrségnek, a vallomások jelentős része rájuk és „bűneikre” vonatkozik, ám ezt a vonalat később ejtették. Viszont Berend esetében legalább egy fontos anyagot a zsidó vezetés szívárogtatott ki. A PRO rátette kezét Berend Endre László államtitkárnak írt leveleire, melyekben a zsidók kivándoroltatása mellett

⁵² *Világ*, 1946. június 12., 3

⁵³ BFL XXV.4.f.1964.9741. 4.; MTA Kézirattár Ms.11.081. 313. A sátoraljaújhelyi PRO-tól egy bizonyos Schwarcz Miklós megérdeklődte a biztonság kedvéért, hogy nem kell-e Berend szülésből lábadozó feleségét is letartóztatni, elvégre ő is német kivételezéssel menekült meg a holokauszt elől. ÁBTL 3.1.9. V. 129355. 106.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 2–20

⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 12, 18.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 31; MTA Kézirattár Ms.11.081. 310, 312, 314–315, 317.

érvelt még a német megszállás első hónapjaiban, nyilván a zsidók életének megóvása céljából.⁵⁷ Érdekes módon a perben alig-alig kerültek idézésre Berend Endréhez írt levelei; azokat inkább a sajtó idézte,⁵⁸ s ennek oka az lehetett, hogy Endre még a nyomozati szakaszban vallotta: a leveleket megkapta, de sosem reagált rájuk, Berend sosem volt a kémje, magánember nem szólhatott bele a deportálásokba, és „kizárt”, hogy Berend miatt deportálták volna a szigetvári zsidókat.⁵⁹

A legelső cikket Berend ügyében érdekes módon a *Magyar Nemzet* közölte 1945. május 9-én. A cikk szerint Berend a pécsi Gestapo kémje volt, sorsára hagyta a szigetvári közösséget, gyümölcsöző kapcsolatot ápolt Bosnyák Zoltánnal, és zsidó vagyont játszott a nyilasok kezére, de a legdurvább vádak a cikkből még kimaradtak.⁶⁰ A *Reggel* június 4-i cikke⁶¹ már keményebb hangot ütött meg: a cikk címe – „Berend főrabbi, a Gestapo besúgója, nyilas újságot olvasva nézte végig hívei deportálását a szigetvári állomáson” – olyan hatásos lett, hogy azzal Berend még évtizedekkel később is szembesülni volt kénytelen. A történet egy bizonyos Maratics Károlytól származik, aki a szigetvári zsidókat őrizte mint „keretlegény” – ő valódi tettes volt a történetben. Még ő maga is azt vallotta a szigetvári rendőrségen, hogy *hallomásból tudja*, hogy Berend nevetve figyelte híveinek elszállítását – újságolvasásról, pláne nyilas lapról nem tett említést.⁶² A szigetvári eseményeket a népbíróság az október 21-i ülésnapon tárgyalta, jellemző módon erre Maraticst már nem idézték meg. Hogy a holokauszt egy elkövetőjének nyomozati szakaszban tett, másodkézből idézett sztorija hogyan vált tényközléssé a korabeli magyar sajtóban – ez csak a koncepciós pereket kísérő sajtóhajszák jellegére mutat rá. Más vádak már csak az egy évvel később (!) benyújtott vádirat kapcsán kaptak sajtónyilvánosságot. A *Szabadság*

⁵⁷ Schmidt 1990, 341–342.

⁵⁸ *Világosság*, 1946. július 10., 4.; *Szabad Szó*, 1946. augusztus 3., 4.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 218.

⁶⁰ *Magyar Nemzet*, 1945. május 9., 3.

⁶¹ A *Reggel*, 1945. június 4., 3.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 194. Érdekes módon Lévai azzal érvel Berend deportálás alatti gúnyos viselkedésének cáfolatára, hogy Berend ekkor már Budapesten tartózkodott. Lásd: BFL XXV.4.b.23238.1975. Lévai beadványa, 32. Ez viszont téves, maga Berend is azt vallja, hogy jelen volt a deportálásokkor (öt Bosnyáktól kapott, külön belügyi mentesítéssel nem deportálták). Kézenfekvőbb érvelés a váddal szemben, hogy az egy volt „keretlegénytől” származik, majd a történetet a szenzációhajász lapok költötték tovább.

ekkor például megírta, hogy Berend hullákat fosztott ki,⁶³ a *Szabad Szó* esti kiadása pedig szalagcímben közölte a hírt: „Nácibérenc rabbi a népbíróság előtt”.⁶⁴ Ugyanekkor a *Ludas Matyi* karikatúráján SS-egyenruhában, imasállal ábrázolták Berendet.⁶⁵ A *Világ* még fotót is közölt a népbíróságon álldogáló, alacsony, bajszos, szőke Berendről – ekkora sajtófigyelem csak a legnagyobb háborús bűnösök „kiváltsága” volt.⁶⁶

Az 1946. július 4-én benyújtott vádirat szerint, mely Rhosóczy Mihály népbügyész alkotása volt, Berend katonai alakulatnak adott segítséget személy- vagy vagyonellenes erőszakos bűncselekményhez (1945. évi VII. törvény, a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről, 13. § [2] pont), német alakulatnak a magyar népet sértő adatot kiadott (Nbr. 13. § [5] pont), fasiszta vagy demokráciaellenes hivatalos szerv besúgója volt (Nbr. 15. § [5] pont), és kényszerű szükség nélkül nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába állt (17. § [4] pont). Az előbbi kettő háborús bűncselekmény volt, utóbbi kettő pedig népellenes. Végül a Büntető Törvénykönyvbe ütköző lopás vétsége (333. és 336. § [2] pont) miatt emeltek vádat ellene.⁶⁷ Berend első tárgyalását 1946. augusztus 2-án tartották, a népbíró Gálfalvy István, a rabbira halálbüntetést kérő népbügyész továbbra is Rhosóczy volt. Később október 21-e és november 23-a között még négy tárgyalási napot tartottak, melyeknek eredményét jelen írásban együtt mutatom be. Berend a népbíróságon minden vádat tagadott, szerinte a tanúk haragosai voltak, és egyébként is verték őt a PRO-n. (Később behívták az egyik nyomozót az Andrássy út 60.-ból, aki közölte, hogy nem bántották Berendet; a rabbi szerint viszont az idézett rendőr csak a pótnyomozást végezte, tehát mások verték meg őt).⁶⁸

Először idézem a főbb vádakát, melyek a tanúk részéről elhangzottak. Ezek Berend szigetvári deportálás alatti magaviseletét, illetve a budapesti gettóban nőkkel való bánásmódját és állítólagos nyilas kollaborációját érintették. Az események tisztán látásához fontos bemutatni az időrendi sorrendet. Berendet 1944. április 17-én letartóztatta a pécsi

⁶³ *Szabadság*, 1946. augusztus 3., 3.

⁶⁴ *Esti Szabad Szó*, 1946. augusztus 3., 1.

⁶⁵ *Ludas Matyi*, 1946. augusztus 11., 8.

⁶⁶ *Világ*, 1946. augusztus 6., 4.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 130.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 26–29, 31, 76.

Gestapo, onnan másnap szabadult ki, hazatért Szigetvárra. A szigetvári zsidókat egy, a déli határsávot az ország többi részénél korábban kiűritő akció keretében, április 27-én zsúfolták össze a helyi zsinagógába. Vallatás után onnan a barcsi internálótáborba kerültek, majd pedig Auschwitzba. A fővárosi Zsidó Tanács („intéző bizottság”) alakuló ülése május 15-én volt Budapesten, ezen Berend nem vett részt, csak a 17-i ülésen.

A szigetvári zsidókat április 5-én főszolgabírói utasításra Grünhut Rezső neológ hitközségi elnök írta össze, ám ez sem volt megfelelő a kitérték és keresztény párokkal rendelkezők azonosítására. A csendőrség Berendet idézte be a vitás esetek eldöntésére, ő pedig állítása szerint lehetőleg minél több zsidóra mondta, hogy soha életében nem látta.⁶⁹ Hárnik István, a pécsi zsidó tanács tagja csak arra tudott vallani, hogy Berend egyszer fenyegetően végigmérte őt, egy másik túlélő szerint pedig rádiót hallgató zsidókat jelentett fel, de erre nem volt bizonyíték.⁷⁰ Berend szerint a Gestapo éppen azzal a váddal tartóztatta le, hogy angol rádiót hallgatott a zsinagógájában, a német titkosrendőrség még meg is verte őt. Pécssett viszont hazaútjához már Krémer Móríc rabbtól – és tanácstagtól – kapott pecsétetes német szabadmozgási igazolványt, melyet csak ki kellett töltenie.⁷¹ Péter József, a *Szigetvári Hírlap* szerkesztője szerint Berend tőle vett fel kölcsönt, amelyen élelmet és gyógyszert vett, ezt a zsinagógába zsúfolt híveinek adta át Szigetváron. Az ellátmányok átadását több túlélő szigetvári zsidó is megerősítette. Péter ezen kívül legalább hét olyan kitért zsidót fel tudott sorolni, akiknek származását Berend sikerrel tagadta el. Péter azt is megerősítette, hogy a rabbi viselte a sárga csillagot Szigetváron.⁷²

A szexuális visszaélés vádja láthatóan komoly szerepet kapott a nyomozásban, még Stöckler Lajos, a tanács volt *de facto* elnöke, későbbi hitközségi elnök is megosztotta a pletykát, miszerint „Szalkai Ernőről többen vallották, hogy csinos nőknek csak az ágyon keresztül lehet eljutni hozzá”.⁷³ A pletykára semmilyen bizonyítékot nem hoztak, és

⁶⁹ MTA Kézirattár Ms.11.081. 15–17.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 178, 172.

⁷¹ MTA Kézirattár Ms.11.081. 14–15.

⁷² BFL XXV.4.b.23238.1975. Péter József levele, 1946. július 30. O. n.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 108, 126–127.

Szalkait sem vették elő végül soha a vádakkal – de Stöckler később talán visszagondolt erre a pillanatra, amikor 1953-ban már őt vették kezelésbe az ÁVH vallatói, ugyanezen váddal. A vád részben a tárgyaláson is előkerült, egy bizonyos Baron Győzőné Kálmán Róza állította, hogy Berend megpróbálta „megkörnyékezni”, bár explicit szexuális ajánlattételtől vagy nemi erőszakról nem vallott. Berend azt állította, hogy a nőt sosem látta; szembesítésük eredménytelen volt.⁷⁴ Izsák József azt vallotta, hogy a rabbi lányokkal erőszakoskodott, de Izsák – maga is volt gettórendőr – ekkor már a politikai rendőrség szolgálatában állt.⁷⁵ A PRO-n maga Berend is beismerte 1945. május 11-én, hogy „400” lányt akart kitenni a Síp utca 12.-ből, ahol védettséget élveztek – bár hogy milyen célból, nem világos. „Legalább 5-6 esetben bizonyos előnyök ígéretével sexualis [sic!] zsarolás formájában jutottam zsidó nőkhez, akiken aztán meg is próbáltam segíteni.”⁷⁶ A nyilván kínzásra kicsikart vallomásban szereplő „történeket” meg sem kísérelték bizonyítani az eljárás során, és az ítélet indoklásának nem is képezték részét.

A végére csak azok a vádak maradtak, amelyek Berend viselkedését kifogásolták a deportálások végén, illetve a nyilas uralom idején. Az egyik fő vádpont Berend a *Harc!*-nak adott, 1944. június 29-i interjúja volt. Kollégáinak becsületére legyen mondva, hogy a népbírószági per folyamán sorban álltak ki Berend *Harc!*-interjúja mellett. Hahn István, a későbbi neves ókorkutató szerint „mindenki egyetértett” annak tartalmával; Herskovits Fabián – ekkor már Dohány utcai főrabbi – szerint a szöveg nem volt kifogásolható; Munkácsi Ernő szerint mindenki helyeselte a cikket akkor, hiszen a kitérés „járvány” volt; Katona József rabbi szerint a cikkel elvben nem volt baj, csak azzal a ténnyel, hogy a *Harc!*-ban jelent meg.⁷⁷ Érdekes módon viszont nem volt vele szemben vádpont, hogy a Zsidókérdéskutató Magyar Intézet munkatársa volt, pedig ez is igaz volt. Berend feladatköre hivatalosan a „zsidó gyűjtemény vezetője” volt az Intézetben, ezzel egyébként a Magyar Zsidó Múzeum teljes korábbi anyagát alá rendelték volna a vidéki könyvtárakkal és

⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 47.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 112-113; ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 42; *Szabadság*, 1945. február 20., 4.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 8.

⁷⁷ Uo. 106, 101, 86, 38; ÁBTL 3.1.9. V. 129355. 147.

kegytárgyakkal együtt.⁷⁸ Berend ténylegesen be is járt az intézetbe, Hrozenka Rezső, a Zsidókérdéskutató Magyar Intézet volt alkalmazottja úgy emlékezett, hogy Berend annyira sokat érvelt a deportálások ellen, hogy végül Bosnyák ki akarta tiltani őt.⁷⁹

A *Reggel* idézett cikke szerint Berend a szószékről „valóságos nyilasprogramot hirdetett”. A német megszállás utáni zsinagógai prédikációiból mindössze egy maradt meg – ebben a kitérteteket ostromozta, fenntartva a lehetőséget azonban, hogy visszafogadná a bűnbánókat⁸⁰ –, ám tudunk egy levélről, melyben egy bizonyos Berger Gyula ismeretlenül méltatta a rabbi egy augusztusi beszédét: „Engedje meg, hogy ismeretlenül tegnap a Dohány utcai imaházban tartott *magas szárnyalású szónoklatáért*, melyet volt szerencsém végighallgatni, s amely *reményt és lelket öntött* belénk, úgy a magam, mint sok ismerősöm nevében hálás köszönetet mondjak.”⁸¹ Az elérhető források nem keltik azt a benyomást, hogy Berend beszédeiben német vagy kollaboráns magyar érdekeket szolgált volna. Valamikor 1944 szeptemberében Gerő Sándor későbbi gettókörzeti előjáró vezetésével mozgalom is indult Berend Dohány utcai főbbbírává választásának kapcsán, ezt azonban Stern Samu nem engedte.⁸²

Bár a nyomozati szakaszban néhány zsidótanácsstag és -alkalmazott Berendet kritizálta, a népbíróságon már csak pozitív vallomások hangzottak el. Földes István volt tanácsstag szerint Berend többször járt nála internálások ügyében; Domonkos Miksa volt magas rangú tanácsi vezető szerint a gettó utolsó heteiben Berend „szinte teljesen egymaga látta el a lelkészi teendőket”; Munkácsi Ernő, a tanács titkára közölte, hogy Berend „rengeteg emberen segített”, többek között neki is adott hamis iratokat; Nagy József tanácsstag szerint Berend szerzett neki belépőt a Belügyminisztériumba; Reiner Imre, az ortodox jogtanácsos felidézte, hogy együtt támogatták a csepeli muszosokat.⁸³

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V. 129355. 213.

⁷⁹ BFL XXV.4.b.23238.1975. O. n.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V. 129355 350. A szöveg Berend jom kippuri prédikációjának kefelevonata, mely 1944-ben szeptember 26–27-re esett.

⁸¹ BFL XXV.4.b.23238.1975. Berger Berendnek, 1944. augusztus 13. O. n.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 89, 93.; BBH.

⁸³ Uo. 72. (Földes); 86–87. (Munkácsi); 97–98. (Nagy); 93. (Reiner). Domonkos vallomása, mely nem szerepel a népbírósági iratok között, de nyilván a nyomozáshoz készült, másolatban megtalálható a Berend–Kortárs-perben: BFL XXV.4.b.23238.1975.

A perben egyéb fontos vallomások is elhangzottak: ezek nem igazolták a nyilasokkal kollaboráló Berend képét, melyet az állambiztonság és a sajtó oly bőszen fejtegetett. Katona József rabbi felhozta a tárgyaláson, hogy Berend a tanácsban úgy köszöntette társait, hogy „*Nekama*”, ami héberül „bosszút” jelent, ezt egyébként Nagy József tanácsstag is megerősítette.⁸⁴ A „hullabrablás” vádja, mely szintúgy Izsák Józseftől származott,⁸⁵ nem bizonyult igaznak: Lengyel Jenő, a Chevra Kadisa vezetőjének vallomásából kiderült, hogy a kohanita Berend csak letakart koporsók előtt temetett, holttestekkel vallásjogi okokból nem is érintkezhetett.⁸⁶ Weinberger Jenő és Horovitz Tibor igazolta, hogy Berend Síp utca 12. számú alatti irodájában irathamisító központot tartottak fenn, Berend tudtával és segítségével. Többen is vallották, hogy irodájában ezen felül szökött muszosokat bújtatott.⁸⁷ Alpár Pálné azt vallotta, hogy a gettóban Berend gyógyszerert szerzett szoptató anyáknak.⁸⁸ Özv. Herczog Béláné szerint kisfiának önzetlenül, ellenszolgáltatás nélkül hamisított kitérésí papírt a rabbi.⁸⁹ Különösen fontos lehetett Ferencz Tibor népügyész, népügyészségi vezető vallomása, aki a német megszállás alatt muszos volt, s akinek Berend szerzett kóser ételt Budapesten.⁹⁰

A fentiek dacára Berendet az elsőbíróság 1946. november 23-án bűnösnek találta ellenséges katonai alakulatnak adott segítségnyújtás és népellenes hírverés vádpontjaiban, ezért tíz év fegyházat kapott, melyből egy év hat hónapot tekintettek kitöltöttnek. A 16 oldalas ítélet hosszas ideológiai eszmefuttatásban mondott ítéletet a 19. század vívmányaival szemben álló cionizmus felett, melyet a nácizmushoz hasonlított. „A XIX. század nagyszerű vívmányai folytán Magyarországon olyan korszak következett, amelyben [...] a zsidóságot hitfelekezetnek tekintették [...]. [E]bben az időszakban a cionizmusnak Magyarországon nem volt talaja [...]. [A] szerencsétlen kimenetelű első világháború [...] után [...] a régi rendszer [...], hogy a figyelmet [...] a földreformról [...] el-

⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 38–39, 98.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a. 112–113.

⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 98–99.

⁸⁷ Uo. 237, 263, 267.

⁸⁸ Uo. 111.

⁸⁹ Uo. 314–315.

⁹⁰ Uo. 93.

terelje [...], bűnbakul a zsidóságot állított[a] oda [...]. [E]kkor a cionista gondolat igen sok embernél talált termékeny talajra. Ebben az időszakban indult meg Németországban a nemzetiszocialista mozgalom [...] sokan a kivándorlás mellett döntöttek [...], hogy a zsidóság mint külön nemzetiség kezeltessék [...] [ide tartozott] Berend Béla vádlott is.” Bár az ítélet maga is megállapította, hogy a vádlott tevékenysége „általában hasznos” volt a zsidóság számára, azt is tisztázta, hogy kivételezett tanácstagi helyzetéért akkor is elítélné, ha semmilyen bűnt nem követett volna el, ráadásul súlyosbító körülménynek tekintette rabbi mivoltát. (Intő jelek lehettek volna ezek a tanács többi, túlélő tagja számára). Az ítélet arra is utalt, mi volt a háttere a zsidó vezetők számonkérésének: „A népbíróság ehelyütt utasítja vissza a magyar demokrácia ellenségeinek azt az eléggé el nem ítéltető gyanúsítását, hogy népellenes bűncselekményt csak a zsidóság ellen lehet elkövetni, illetve az csak akkor üldöztetik, ha a zsidóság ellen követték el.”⁹¹ Védője szerint a rabbi szívrohamot kapott, amikor kihirdették az ítéletet – az a sajtóforrások szerint is igazolhatónak tűnik, hogy összeesett.⁹² A lapok természetesen nem felejtették el megírni a népbíróság ítéletét.⁹³

Bár az ítélet ellen a védelem és a vád is fellebbezett, az ügy amúgy is a NOT elé került volna, mivel Gálfalvy István tanácsvezető bíró különvéleményt fogalmazott meg: két nappal később keltezett szövege szerint maximum a népellenes hírverésért lehetne elítélni, de így sincsen elég bizonyíték Berend ellen, aki ráadásul „életkockáztatást jelentő segítségnyújtást” adott a többi zsidónak.⁹⁴ A NOT Szabó Zoltán által vezetett tanácsa végül 1947. április 11-én mentette fel Berendet, megállapítva, hogy semmi köze nem volt a szigetvári deportáláshoz; hogy helyesen tette, hogy kegyszereket mentett; hogy az antiszemitákkal ápolt kapcsolatai a zsidóság előnyére váltak; hogy nem lopott a gettóban; s végül, hogy megpróbálta menteni a razziák áldozatait. „Bátorsággal látta el papi tisztét” – így a konklúzió.⁹⁵ A döntés sokaknak nem tetszett: egy kaposvári zsidó a felmentésbe bele nem nyugodva újra

⁹¹ Uo. 136–140, 141, 144–145.

⁹² Uo. 238; WL 598b.

⁹³ Pl. *Szabad Szó*, 1946. október 24., 3.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 117–119.

⁹⁵ Uo. 155–171.

feljelentette Berendet, a hírhedt Kun páterhez hasonlítva őt – igaz, még nem ez volt a legdurvább hasonlat, a nyomozati szakaszban Berendet egy szigetvári zsidó haragosa „gerinctelen zsidónak” nevezte, „aki azt akarja, mint Hitler”.⁹⁶

A sajtó sem volt kíméletesebb: a *Szabad Nép* egy rövid, a NOT-ítéletet követő cikkben „Höss auschwitzi táborparancsnok” „cinkostársának” nevezte a rabbit.⁹⁷ Demeter Imre, aki a *Haladás*ba készített interjút Berenddel, cikkét így zárta: „[...] valószínű[leg] akasztófára kerül. Azt érdemel.”⁹⁸ Gábor Andor kommunista újságíró a NOT-ítéletre úgy reagált, hogy csak azért is „a nyilasokkal cimboráló rabbinak” nevezte Berendet, illetve a NOT-ot támadta.⁹⁹ Rónai Mihály András szintúgy nem fogadta el a NOT ítéletét, lényegében arra utalva, hogy Berendnek meg kellett volna halnia legalább a holokauszt alatt: „annyi erkölcs sem volt a papnak, amennyi megkíváncsat minden valamirevaló hajóskapitánytól, [hogy] hajójával együtt süllyed el a parancsnoki hídon”.¹⁰⁰

Konklúzió

A fentiekben néhány népbíróági per és népügyészégi eljárás kapcsán mutattam be a kommunista múltértelmezés holokauszttal kapcsolatos torzításait, narratív manipulációit. A célpontban lehettek a magyar közigazgatás tagjai, kápók, „keretlegények” vagy a zsidó tanácsok tagjai. Ez nem azt jelenti, hogy párhuzamot lehet vonni egy üldözött zsidó és egy magyar közszolga helyzete között, hanem hogy a kommunista diktatúra elnyomó gépezetébe bárki bekerülhetett, származás és vallás nem számított: ilyen értelemben – jegyezhetnénk meg némi iróniával – a szovjet típusú elnyomás az egyenlősítés tételét maradéktalanul megvalósította. Végso soron látni kell, hogy a népbíróágok története további alapkutatót igényel, hiszen az országsszerte megtartott több

⁹⁶ Uo. 184, 68.

⁹⁷ *Szabad Nép*, 1947. április 17., 3.

⁹⁸ *Haladás*, 1947. július 25., 10.

⁹⁹ *Szabadság*, 1947. április 18., 5.

¹⁰⁰ *Haladás*, 1947. április 17., 6.

tízezer pernek mindössze a töredékét dolgozták fel. A perek kvantitatív és kvalitatív elemzése is várat magára. Szintúgy szükséges elemezni az egyes perek mögött álló motivációkat – „mezei” büntetőeljárás, politikai ok, esetleg egyéni leszámolás, bosszú. Nem lebecsülve az eddigi kutatási eredményeket, rögzítendő, hogy ezek a feladatok továbbra is a magyar történettudomány adósságai.

Források

Levéltári források

ÁBTL 3.1.9. V 129355

ÁBTL 3.1.9. V. 129355.

ÁBTL 3.1.9. V. 129355/a.

ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b.

BFL VII.5.e.1949.23534.

BFL XXV.2.b.1947.7367.

BFL XXV.2.b.221.1949.

BFL XXV.4.b.23238.1975. Berger Berendnek, 1944. augusztus 13. O. n.

BFL XXV.4.b.23238.1975. O. n.

BFL XXV.4.f.1964.9741. 4.

BFL VII.5.e.1950.2021. 76.

BFL VII.5.e.1950.235. 58, 80.

BFL XVII.1709.1945. 219a. 3.

BFL XXV 1 a 1946 197. 241.

BFL XXV.1.a. 2372/1945.

BFL XXV.1.a.1945.1949. 20.

BFL XXV.1.a.1945.3573. 111.

BFL XXV.1.a.1945.395.

BFL XXV.1.a.1946.1494. 6.

BFL XXV.1.a.1946.197.

BFL XXV.1.a.1946.2218. 18.

BFL XXV.1.a.1946.5126.

BFL XXV.1.a.1946.841. 198.

BFL XXV.1.b.1946.1045. 7.

BFL XXV.2.b.1947.9834. 21

BFL XXV.2.b.1949.80742. 20.

BFL XXV.2.b.1949.83053. 5.

BFL XXV.2.b.1949.85100. 13.

MTA Kézirattár Ms.11.081.

Sajtóforrások

A Reggel, 1945: június 4., 3.

Haladás, 1947. április 17., 6., július 25., 10.

Igaz Szó, 1947. április 5., 6.

Ítélet, 1947. január 16., 15.

Magyar Nemzet, 1945. május 9., 3.

Népbírószági Közlöny, 1945. december – 1946. júliusi számai.

Szabad Föld, 1945. november 25., 2.

Szabad Magyarország, 1945. szeptember 2., 5.

Szabad Nép, 1945. november 18., 1947. április 17-i számai.

Szabadság, 1947. április 18., 5.

Szabad Szó, 1946. augusztus 3., 4., október 24., 3.

Világ, 1946. június 12., 3

Világosság, 1946. július 10., 4.

Irodalom

Centropa Arcive 2025: Az Alexander család. *Centropa.org*. <https://www.centropa.org/hu/photo/az-alexander-csalad> (letöltve: 2025. 07. 24.)

Czégé, Petra Gabriella 2014: „Utasítottak” – A deportálás elkövetőinek védekezési stratégiái a népbírószági perek alapján. In Erdész, Ádám – Kovács, Tamás (szerk.) *A holokauszt Békés megyei történeteiből*. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 117–132, 125.

Fritz, Regina 2012: *Nach Krieg und Judenmord: Ungarns Geschichtspolitik seit 1944*. Gottingen, Wallstein, 2012.

Holokauszt Emlékközpont 2013: Lapátos hadsereg. Munkaszolgálat Magyarországon a II. világháborúban. *musz.hdke.hu*. <http://musz.hdke.hu/#alexander-odon> (letöltve: 2025. 07. 24.)

Karsai, László – Molnár, Judit (szerk.) 1994: *Az Endre–Baky–Jaross per*. Budapest, Cserépfalvi, 111.

Máthé, Áron 2019: Megszállók és megszállottak. Megjegyzések a német megszállás kiprovokálásának kérdéséhez. *Kommentár*, 4, 19–30.

Máthé, Áron 2024: Egy külföldről irányított rendszerváltás. A „rendszerváltás” fogalmának történeti vonatkozásai. *Rubicon*, 5–6, 4–11.

Pető, Andrea 2007: Problems of Transitional Justice in Hungary: An Analysis of the People's Tribunals in Post-War Hungary and the Treatment of Female Perpetrators. *Zeitgeschichte*, 34, 335–349.

Schmidt, Mária 1990: *Kollaboráció vagy kooperáció? A budapesti Zsidó Tanács*. Budapest, Minerva, 341–342.

- Szerencsés, Károly 2009: *Az ítélet: halál! Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt*. Budapest, Kairosz, 337.
- Végső, István 2014: Főispánok a népbíróságok előtt. In Braham, L. Randolph (szerk.) *Tanulmányok a holokausztról VI*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 413-460.
- Zinner, Tibor – Róna, Péter 1986: *Szálasiék bilincsben. A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig*. Budapest, Lapkiadó Vállalat, 1:56.